

ӘЛ-ФАРАБИ АТЫНДАҒЫ ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ
ФИЛОЛОГИЯ, ӘДЕБИЕТТАНУ ЖӘНЕ ӘЛЕМ
ТІЛДЕРІ ФАКУЛЬТЕТІ

**«ЛИНГВИСТИКА: АҚПАРАТТЫҚ
ТЕХНОЛОГИЯЛАР»**

атты студенттер мен жас ғалымдардың
Республикалық ғылыми-теориялық симпозиум
МАТЕРИАЛДАРЫ
Алматы, Қазақстан, 2014 жыл, 18 наурыз

to develop intellectual, creative abilities of students, their ability independently to acquire new knowledge, to work with various data sources.

The list of literature:

1. Андреев, А. А. Введение в Интернет-образование: учеб.пособие / А. А. Андреев. – М.: Логос, 2003.
2. Морева, Н. А. Современная технология учебного занятия / Н. А. Морева. – М.: Просвещение, 2007.

АҚПАРАТТЫҚ ТЕХНОЛОГИЯ – ЗАМАН ТАЛАБЫ

Бектемірова С.Б., Күзембекова Ж.Ж. әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан

Кілт сөздер: технология, қолданбалы лингвистика, ақпарат, компьютер.

Бәсекеге қабілетті білім кеңістігін құруға бағытталған білім беру реформасының басты мақсаттарының бірі – инновациялық технологияларға сүйене отырып, болашақ маман даярлауда олардың біліктілігін дамытуға мүмкіндік жасау. Осындай күрделі міндеттерді шешуде ЖОО-да студенттерді жаңа инновациялық технологиялардың көмегімен оқытудың алатын орны ерекше. Инновациялық білім беру құралдарына: *аудио-видео құралдар, компьютер, интерактивті тақта, интернет, компьютер, мультимедиялық құрал, электрондық оқулықтар мен оқу-әдістемелік кешен, инновациялық ақпараттық банк, инновациялық сайт* және тағы басқалары жатады. Сондықтан да қазіргі таңда көптеген интерактивтік бағдарламалық бөлімдер, қозғалмалы объектілер құруға мүмкіндік беретін векторлық және графикалық жабдықтар көптеп шығып, қолданыс табуда.

Қазіргі заманға сай қоғамды ақпараттандыруда оқытушылардың біліктілігі – ақпараттық-коммуникациялық технологияны қолдануы негізгі міндеттердің бірі. Осы тұрғыдан келгенде бүгінгі таңда ақпараттық технология кез келген мамандандырылған қызмет аясының, соның ішінде, лингвистиканың да бөлінбес бөлшегіне айналды. Бұған дейін лингвистикалық зерттеулерде, аудармада және тіл үйретуде компьютерлер мен оларға сәйкес бағдарламаларды қолдану аса қажет болмағанымен, қазіргі уақытта студент кездерінен бастап, болашақ шетел тілдері оқытушылары, аудармашылар және лингвист-зерттеушілер өздерінің мамандандырылған қызмет аясында ақпараттық технологияларды қолдану құзырлылықтарын арттыруда.

Ғылымдар тоғысы нәтижесінде пайда болған *қолданбалы лингвистика* (ағыл. *Apply Linguistics*) машиналық аударма жасау, автоматты түрде ақпарат іздеу, жазуды ойлап табу және жетілдіру, ауызша сөйлеудің транскрипциялық жүйесі мен бөгде тілден кірген сөздердің транслитерациялық жүйесін құру, көзінде ақауы бар адамдарға арналған жазу

жүйесін жасау, жаңа бұйымдар мен зат атауларының даму үдерістерін зерттеу және қалыптасу ережелерін үйрету және арнайы лингвистикалық анықтамаларды құру тәрізді қазіргі заманғы практикалық міндеттерді шешу үшін оның мүмкіндіктерін пайдалану негізінде тіл теориясы мәселелерін қалыптастырудағы тіл білімінің бағыты. Қолданбалы лингвистика термині ХХ ғасырдың 20 жылдардың соңында пайда болды.

Компьютерлік лингвистика / *Computational Linguistics* (ағыл. computer < лат. *computare санау, есептеу*) – қолданбалы лингвистиканың құрамдас бір бөлігі. Арнаулы және басқа компьютерлердің әртүрлі интеллектуалды қызметтерде кең түрде қолданылуына орай дүниеге келуі және дамуы. Компьютерлік лингвистиканың негізгі зерттеу мақсаты – компьютерлендірудің лингвистикалық мәселелерін шешу, яғни ЭЕМ-мен жұмыс істеуге арналған жасанды тілдер құрылымын анықтау, ақпараттық банктерді құру, қалыптастыру. Мәтіндерді өңдеу үшін машинамен сөздіктерді, алгоритмдерді құрастыру және әртүрлі тілдік үдерістерді моделдеу және басқа мәселелерді табиғи тілдің семантикалық заңдарын ескере отырып шешу [3, 186 б.].

Лингвистикадағы ақпараттық технологиялардың қолданылу мүмкіндіктерін оқу аталмыш ғылым саласына сәйкес негізгі ұғымдарды білуді бағамдайды. Олардың арасынан *лингвистика* (тіл, лингвистика, компьютерлік лингвистика және т.б.) мен *информатика* (ақпарат, алгоритм, модель және т.б.) саласына жататын ұғымдарды бөліп қарастыруға болады. Бұл ұғымдармен танысуды лингвистер, шет тілдерінің оқытушылары және аудармашылардың тікелей қызметтерінің кәсіби жағын сипаттайтын лингвистикалық терминдерден бастаған жөн.

Лингвистика немесе тіл білімі дәстүрлі түрде адамзат тілін зерттейтін ғылым [4, 28]. Лингвистер тілдің қалыптасуы (одан фонетикалық, лексикалық, грамматикалық деңгейін және мәтін деңгейін ерекшелену), тілдің әлеуметтік түрленуі, тілдік айтылымдардың туындауы және түсіну сұрақтары, әр түрлі типті қоғамдағы тіл қызметінің принциптері, тілдің пайда болуы мен дамуы және оның басқа аспектілеріне қатысты мәселелермен жұмыс істейді [5, 618-622].

Тілдің зерттелу аспектісіне, ұлттық салт-дәстүрі мен ғылыми әдістемесіне сәйкес лингвистиканың әртүрлі салалары жеке-жеке қарастырылады, мысалы, құрылымдық лингвистика, әлеуметтік лингвистика, психолингвистика және т.б.

Ақпараттық технологияларды қолданумен тығыз байланыстағы лингвистиканың бөлімін анықтау үшін теориялық және қолданбалы лингвистиканың арасындағы айырмашылықтарды білген жөн.

Теориялық немесе фундаменталды лингвистика – бұл жеке тілдік жағдаятты объективті анықтауға, оның тарихы мен заңдылықтарына негізделген лингвистика саласы. Лингвистиканың бұл саласы «Тіл қандай?» деген сұраққа толық жауап береді [6, 214-215].

Қолданбалы лингвистика ХХ ғасырдың 20 жылдарының соңынан бастап дамып келеді. Тіл білімінің бұл саласы тілді қолдану арқылы практикалық

тапсырмаларды шешуге арналған әдістерді құрастырумен айналысады [13, 397]. Қолданбалы лингвистика «Тілді қалай жақсы/дұрыс қолдануға болады?» деген сұраққа жауап береді.

Ресейде және шет елдерде қолданбалы лингвистика ұғымы жайлы түрлі интерпретациялар қалыптасты. Егер шет елдерде 1930-1940 жылдары қолданбалы лингвистика (Applied Linguistics) ретінде, ең алдымен, шет тілін оқыту үрдісі, оны оқыту әдістемесі, оқыту мақсатындағы грамматиканы сипаттау ерекшеліктері ұғынылса, Ресейде 1950 жылдардан бастап қолданбалы лингвистика компьютерлік технологиялармен және ақпаратты өңдеудің автоматтық жүйелерімен ұқсас қарастырылып келеді [7, 6]. Осыған байланысты орыс ғылымында қолданбалы лингвистика компьютерлік / есептеуіш / автоматты / инженерлік лингвистикаға синоним түрінде каралады.

Ғылым дамуының қазіргі кезеңінде қолданбалы лингвистика аясында тілді қолдануды оңтайландыру бойынша бірнеше бағыттар айқындалды. Зерттеушілер оларды екі үлкен топқа біріктірді: дәстүрлі («мәңгілік») және жаңа.

Қолданбалы лингвистиканың дәстүрлі бағыттары мен міндеттері:

- жазуды құру және жетілдіру;
- ауызша тілдің транскрипциялық жүйелерін құру;
- шет тілдік сөздердің транслитерациялық жүйелерін құру;
- стенография жүйелерін құру;
- загіптарға арналған жазу жүйелерін құру;
- ғылыми-техникалық терминологияны бірыңғайлау, біріздендіру және стандарттау;
- жаңа бұйымдар, тауарлар, химиялық қосындылардың атауларының жасалым ережелерін құру және үрдістерді зерттеу;
- мәтіндерді шет тілдік формаға (аударма) дұрыс аудару әдістемесін құру;
- тілдерді оқыту әдістемесін жетілдіру және т.б. [5, 397].

Қолданбалы лингвистиканың жаңа міндеттері:

- машиналық аударманың лингвистикалық негіздерін жасау;
- құжаттарды автоматты индекстеу және аннотациялау;
- мәтіннің автоматты анализі;
- мәтіннің автоматты синтезі;
- ақпаратты автоматты іздеуге арналған сөздік-тезаурустарды жасау [8].

1960 жылдары ерекше ғылыми бағыт ретінде қалыптасқан компьютерлік лингвистика пәні тілді қолданудың практикалық міндеттерін компьютерлер көмегімен шешуге байланысты қолданбалы лингвистиканың салаларын қарастырады.

Компьютерлік лингвистика компьютерлік құралдар – бағдарламаларды, кез келген жағдайдағы тіл қолданысын моделдеуге арналған мәліметтерді ұйымдастыру және өңдеу технологияларын, сондай-ақ лингвистика мен

онымен шектес пәндерде тілдің компьютерлік моделін қолдану саласы [7, 13].

Компьютерлік лингвистикада тілдің күрделі құрылымына сәйкес тілдің жеке деңгейлерімен қатар қойылатын, тілдік хабарламалардың туындауы мен қабылдану үдерістері немесе тілге байланысты басқа да адамзаттық қызмет түрлеріне қатысты түрлі бағыттар қалыптасып, дамуда. Компьютерлік лингвистиканың бағыттары:

- мәтіннің автоматты анализі;
- мәтіннің автоматты синтезі;
- автоматты сөздіктерді құру және қолдау;
- автоматтандырылған ақпараттық-іздеу жүйелерін құру;
- машиналық аударма;
- тілді оқытудағы автоматты жүйелерді құру;
- анонимді мәтіндерді автоматты атрибуциялау мен дешифрлеу;
- лингвистикалық деректер қорын құру;
- теориялық және қолданбалы лингвистиканың мәселелерін шешуге байланысты бағдарламалық құралдарды дайындау және т.б. [9; 53].

Жалпы лингвистика, сондай-ақ, жекелей алғанда компьютерлік лингвистика да әр түрлі типтегі тілдермен, олардың жеке деңгейлерімен жұмыс жасайды. Тіл, жалпы түрде, кейбір социумда қарым-қатынас үшін қолданылатын таңбалар жүйесі ретінде анықталады [5, 604; 29, 5].

Тілдер табиғи және жасанды болып ажыратылады. Табиғи тіл – тарихи қалыптасқан, белгілі этникалық топ немесе ұлттық мемлекетте қолданылатын таңбалар жүйесі. Бұл тілге үндіеуропа тілдік семьясына жататын орыс, ағылшын тілдері немесе фин-угор тілдік семьясына жататын фин, эстон тілдері жатады.

Жасанды тілдер табиғи тілді қолдану тиімсіз немесе мүмкін емес салаларда жасанды түзілетін таңбалар жүйесін білдіреді. Жасанды тілдер өз ішінде мамандандырылмаған немесе халықаралық және мамандандырылған *эсперанто*, *волапук* және т.б. тілдер болып бөлінеді. Соңғысына XVI ғ. қалыптаса бастаған математика, логика, химия және т.б. ғылым тілдері және 1940 жылдардан бастап адам мен компьютер арасындағы диалогты жеңілдетуге байланысты адамзат қызметінің арнайы салаларында таралған адам-машиналық қарым-қатынас тілдері жатады [5, 201-202].

Адам-машиналық қарым-қатынас тілдеріне мысал ретінде қарапайым символикалық кодтау жүйесінен бастап (ассемблерлер) мамандандырылған бағдарламалау тілдері *C++*, *Java*, *Python*, *ErLang* және т.б. алынады. 1980 жылдарға қарай әлемде 500-ге жуық бағдарламалау тілдері бар болған [5, 202]. Бағдарламалау тілдерінің жалпы саны бірнеше мыңға жетсе де, қазіргі кезде бастапқы мөлшері белсенді қолданыста жүр [10]. Бұл фактілер адам-машиналық қарым-қатынас мәселелерінің өзектілігі мен оны шешудің көптеген жолдарының бар екендігін көрсетіп отыр.

Демек, лингвистика – табиғи адамзаттық тілдің пайда болуы, қалыптасуы мен қызметінің заңдылықтары жайлы ғылым. Лингвистика мен

компьютерлік лингвистиканың пәні оның ерекше бөлімі түрлі мақсаттарда қолданылатын тіл – таңбалар жүйесі болып табылады.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Рождественский Ю.В. Лекции по общему языкознанию. – М.: Высшая школа, 1990.
2. Баранов А.Н. Введение в прикладную лингвистику: учеб. пособие. 3-е изд. – М.: ЛКИ, 2007.
3. Прикладное языкознание: учебник / отв. ред. А.С. Герд. – СПб.: СПбГУ, 1996.
4. Зубов А.В., Зубова И.И. Информационные технологии в лингвистике: учеб. пособие. – М.: Академия, 2004.
5. Kinnersley B. The Language List. Collected Information On About 2500 Computer Languages, Past and Present. <http://people.ku.edu/~nkinners/LangList/Extras/langlist.htm> (қаралған күн: 28.02.2012).
6. Лингвистический энциклопедический словарь / Гл. ред. В. Н. Ярцева. – М.: Сов. энциклопедия, 1990. – 685 с.
7. Тіл білімі сөздігі. Словарь по языкознанию / Құраст. Сүлейменова Э.Д., Мәдиева Г.Б., Шәймерденова Н.Ж., Авакова Р.Ә. т.б. – Алматы, 1998.
8. Сүлейменова Э.Д., Шәймерденова Н.Ж., Смағұлова Ж.С., Аканова Д.Х. Әлеуметтік лингвистика терминдерінің сөздігі. – Алматы, 2008. – 241 б.
9. Большой энциклопедический словарь (БЭС). Языкознание. – М.: Большая Российская энциклопедия, 1998.

ЖАСТАР ТІЛІНДЕГІ АНГЛИЦИЗМДЕР

Немышева Г.С. әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
Алматы, Қазақстан

Ғылыми жетекшісі: PhD докторы Күзембекова Ж.Ж.

Кілт сөздер: англицизмдер, жастар тілі, кірме сөздер, сленг.

Қазіргі күні лингвистер қазақ-ағылшын тілдік қатынастарына аса назар аударып отыр. Ағылшын тілінен енген англицизмдердің көп көлемінің пайда болуы, олардың қазақ тілінде берік орнығуы қоғамдық және ғылыми өмірдегі қарқынды өзгерістермен түсіндіріледі. Ақпарат ағымдарының артуы, ғаламдық компьютер желісі Интернеттің пайда болуы, мемлекетаралық және халықаралық қатынастардың күшейуі, әлемдік нарықтың, экономиканың, ақпараттық технологияның дамуы, олимпиадаларға, халықаралық фестивальдарға, сән көрмелеріне қатысу-бәрі тілімізге шет тілдері сөздерінің кіруіне түрткі болды. Біз қазақ халқы сыртқы әсерлерге толерантты қараймыз. Біздің қоғамның жариялылығы халқымыздың білім деңгейінің

және ой өрісінің орасан дамуына ықпал етеді. Іскерлік, сауда, мәдени байланыстар қарқынды дамып, шетелдік туризм гүлденді, біздің мамандардың басқа мемлекеттің мекемелерінде қызмет істеуі, біздің елдің аумағында шетелдік компаниялардың жұмыс жасауы үйреншікті құбылысқа айналды. Басқа тілде сөйлейтін адамдармен қарым-қатынасты қарқынды дамыту қажеттілігі туындады [2; 3 б.].

Шет тілдерден сыналап сөздер енуі – ертеден бері ерекше назар аудартып келе жатқан мәселелердің бірі. Теориялық тіл білімі қалыптаспас бұрын, бұл мәселе Ежелгі дүние философтарының еңбектерінде қарастырылған. Платонның «Кратил, или О правильности имен» атты диалогында Сократ «жалпы гректер, әсіресе, варварлардың қол астында тұратындар, көптеген есімдерді солардан алғанын» өз дәуірінде атап көрсеткен [3; 49 б.]. Ал шет тілінен енген сөздердің шағын сөздіктерін құрастыруға сонау Ежелгі Вавилонның кезеңінен бастау алады.

Ағылшын тілінен енген англицизмдердің ену себептерімен көптеген лингвистер ХХ ғасырдың басында-ақ айналыса бастаған. Бірақ англицизмдердің ену себептерін анықтау тілдік және сыртқы тілдік емес себептерді нақты сараламай жүргізілген. Мысалы, орыс ғалымы Л.П. Крысиннің еңбегінде Э.Рихтердің кірме сөздердің енуінің негізгі себебі ретінде, заттар мен ұғымдарға атаулардың қажеттілігін атайды. Одан басқа өзінің сипаты бойынша әртүрлі-тілдік, әлеуметтік, психикалық, эстетикалық т.б. жаңа тілдік форманың қажеттілігі, ұғымдарды бөлу қажеттілігі, оларды қысқа, қолайлы, анық ететін құралдарға қажеттілік сияқты себептер де [1; 31 б.] аталады.

Қазіргі таңда жастар тілін зерттегенде ағылшын және америкалық лингвомәдени үдеріс әсерін зерттеу маңызды деп ойлаймыз. Бұл үдерісті зерттеу біз үшін тілдің қоғамдық өмірмен байланысын көрсететіндігінде, заман мәдениетін ашып көрсете алағандығында деп ойлаймыз.

Англицизмдер – ағылшын тілінен әр түрлі себептер нәтижесінде қабылдаушы тілге енгізілген сөздер. Олар қоғамдағы саяси, мәдени, экономикалық қатынастардың, ғылым мен техниканың дамуына байланысты тілге енген жаңа сөздер мен сөз тіркестері, фразеологиялық орамдар Жалпы қай тілде болмасын англицизмдердің енуі жарнама, техника, ғаламтор, компьютерленуге байланысты қарқынды дамып келеді, ал бұл өрістердегі тілдерді ең бірінші ұғып алатын жастар болғандықтан жастар тіліндегі англицизмдердің рөлі зор екендігін оның, яғни англицизмдердің, ары қарай өміршендігін білдіретіндігі белгілі. Сондықтан осы саладағы англицизмдердің жан-жақты зерттеу бірден-бір өзекті мәселе болып